

VÝMĚNA A ÚPRAVA OKEN

vymezení pojmu „okno“

východiska

posouzení návrhu na výměnu oken

hlavní zásady posuzování záměru na výměnu oken

poznámky k obsahu odborných vyjádření a závazných stanovisek

projektová dokumentace

realizace

fyzický vzorek

materiálové řešení

proč nejsou v historickém prostředí vhodná plastová okna

význam špaletových oken

význam ráků s vnějšími křídly ven otvíravými

rekonstrukce

sjednocování

chvála ventilačních okének

úpravy dochovaných oken

zdvojování zasklení chrámových oken

okna novostaveb v historickém prostředí

poznámky k širšímu právnímu rámci ochrany oken v památkových rezervacích a zónách

okna v ochranných pásmech

nechráněná, ale hodnotná okna

vymezení pojmu „okno“

Slovo „okno“ označuje v češtině jak okenní otvor, tak jeho výplň, tedy okenní rám a křídla. Protože označení „výplně okenních otvorů“, případně „okenní rámy a křídla“ je poněkud těžkopádné, je v dalším textu používáno „okno“ ve významu okenní výplně. Toto zjednodušení sice není úplně přesné, ale odpovídá praxi, ve které se opravou či výměnou oken běžně rozumí oprava či výměna okenních ráků a křidel.

východiska

Podoba oken je spojena s typem budovy a nároky využití interiéru. Obecné zásady památkové péče platí pro všechna okna bez rozdílu. Nejdůležitějšími zásadami jsou důraz na ochranu historického originálu a respektování adekvátní formy při výměně. Péče o jednotlivé typologické skupiny oken se může v některých konkrétních otázkách lišit. Ze specifických skupin připomeňme např. okna industriální architektury, chrámová okna, ateliérová okna či prosklené fasády moderní architektury. Tato metodika - pokud není výslovně uvedeno jinak - se zaměřuje na problematiku výměn a úprav běžných oken tradičních obytných a veřejných budov. Obrací se jak k vlastníkům a projektantům, tak k pracovníkům státní památkové péče. Jejím cílem je formulovat stanovisko k problematice výměny oken staveb spadajících svým charakterem do oblasti architektonického dědictví tak, aby odpovídalo současnému stavu poznání. Směrem k systému státní památkové péče se snaží sjednotit kritéria posuzování a poskytnout metodický postup vedoucí k věcně opodstatněným rozhodnutím naplňujícím účel zákona o státní památkové péči. Vlastníkům památkově hodnotných staveb by měla pomoci ujasnit si, o co a proč má smysl se při péči o jejich stavby snažit. Vlastníci památkově chráněných staveb (kulturní památka, stavba v památkové rezervaci nebo památkové zóně) se mohou předem seznámit s názorem památkové péče na problematiku výměny oken.

Okna jsou významnou součástí architektonického dědictví. Toto dědictví je vážně ohroženo. Výplně otvorů jsou obvykle zhotoveny z méně trvanlivých materiálů než stavby samy a jsou na ně kladeny vysoké uživatelské nároky. To v současné době vytváří silný tlak na výměnu dochovaných historických oken za nová. Po roce 1989 se v České republice navíc objevily na trhu nové materiály a technologie, které začaly vytlačovat výrobky charakteristické pro historické stavby. Architektonické dědictví ohrožují jak ztráta dochovaných historických oken, tak rezignace na užívání odpovídajících materiálů a architektonických forem.

Ochrana dochovaných hodnotných oken, respektive požadavek na respektování adekvátní architektonické podoby oken nových je v praxi památkové péče často konfliktní, protože se rozchází s očekáváním stavebníků. Konflikt má objektivní základ pouze z části, protože je do značné míry podněcován masivní reklamou výrobců. Problém je v tom, že argumentace ve prospěch „nových“ oken je zjednodušená na úroveň reklamního sloganu. Představy stavebníků tak vycházejí často z neúplných nebo zcela zkrácených informací. Reklama mimo jiné nepřipomíná rizika ani nevysvětluje podstatné technické souvislosti. Pro ilustraci: jako přednost nových oken (plastových, dřevěných i kovových) se uvádí vysoká těsnost bez toho, aby potencionální zákazníci byli upozorněni na nutnost řešit zároveň s utěsněním náhradní způsob větrání. Nedostatečné provětrání vede k problémům z hlediska hygieny vnitřního prostředí. Dokonalé utěsnění obytného prostoru s plynovým spotřebičem - např. karmou - může mít tragické důsledky. Jednoznačně nelze s novými okny spojit ani úspory energie. Spojitost lepších izolačních vlastností a vyššího utěsnění s úsporami tepla je sice zřejmá, ale výsledná bilance bude ovlivněna také vlastnostmi navazujících konstrukcí a způsobem užívání. Zejména náhrady dvojitých (špaletových) oken za nová jednoduchá jsou u historických staveb obvykle problematické i z čistě technických důvodů a v krajních případech mohou vést až ke kontraproduktivnímu výsledku (únik tepla špaletou). Není také pravda, že stará okna musí mít vždy výrazně horší izolační vlastnosti než moderní systémy. Záleží na konkrétní konstrukci a technickém stavu. V praxi památkové péče tvoří nejpočetnější skupinu dvojitá dřevěná okna staveb z 2. poloviny 19. a první poloviny 20. století, u kterých se lze opravou, dotěsněním, případně úpravou přiblížit tepelně izolačním vlastnostem nových okenních systémů.

Kulturní dědictví pro nás má význam - to je důvod, proč se snažit o jeho zachování. Pouze malá část z něho je památkově chráněna. Absence právní památkové ochrany neznamená, že na způsobu přístupu k historicky nebo architektonicky hodnotným, ale nechráněným stavbám nezáleží. Morální odpovědnost vlastníků, projektantů i veřejnosti za zachování architektonického dědictví se vztahuje na všechny stavby, které mají kulturní hodnotu. Dnes již nikdo nebude zpochybňovat názor, že není správné poškozovat přírodu. Z úplně stejných důvodů můžeme říci, že je správné chránit architektonické dědictví.

Smyslem vyhlášení památek a památkově chráněných území je alespoň na vybraném vzorku nejhodnotnějších staveb a urbanistických celků zachovat kulturně historické hodnoty, jež by bez památkové ochrany nejspíše zanikly. To mimo jiné předpokládá omezit či zcela eliminovat úpravy, které u nechráněných staveb k zániku předmětných hodnot vedou. Argument, že výměny oken či osazení plastových rámců je v současnosti zcela běžné, je tak zároveň důvodem, proč by tomu tak v památkově chráněných územích být nemělo. Řečeno jinak. Jedním z cílů ochrany památek a památkových území je, aby v nich zůstaly zachovány tradiční okna a domovní dveře, tradiční střešní krytiny, historická podoba fasád ve vši bohatosti dědictví minulosti a další kvality charakteristické pro architektonické dědictví. Hodnota památek a historických sídel je mimo jiné v tom, že nejsou stejná jako soudobá stavební produkce. Čím více tradiční podoba staveb v nechráněných územích vlivem vývoje stavebnictví zaniká, tím naléhavější je požadavek, aby v chráněných územích zůstala zachována.

Základem moderní evropské památkové péče je úcta k dochovanému historickému originálu. Zachování dochovaných historických konstrukcí, prvků a povrchů je prioritním úkolem. Ve svém souhrnu představují okna historické architektury velké bohatství forem a pro nás již nedosažitelné kvality řemeslného či dokonce uměleckořemeslného zpracování. Mnoho z nich vzniklo na základě individuálního výtvarného návrhu nebo jsou výsledkem rukodělné výroby. I prostá okna mohou mít mimořádnou historickou hodnotu. Je možno je udržovat, ale až na výjimky je není reálné reprodukovat. I v případě zhotovení kopie se reprodukuje pouze forma, protože hodnota historického originálu je nereprodukovatelná ze své podstaty. Odstraňování dochovaných oken snižuje autenticitu historických staveb, umenšuje jejich dokumentární hodnotu a vede k nežádoucím posunům ve vzhledu budov. Naprostou prioritou památkové péče je proto prodloužení životnosti dochovaných památkově hodnotných oken, u nichž je opravou nebo repasí možno dosáhnout dalšího plnohodnotného užívání.

Druhá podstatná skupina kulturních hodnot souvisí s architektonickou formou a vzhledem. Konstrukce a architektonické řešení okenních rámců a křídel má velký vliv na vnější vzhled staveb, vnímání interiérů i na prostředí historických sídel. Zachování adekvátního konstrukčního a architektonického řešení nových oken je proto při péči o architektonické dědictví velmi důležité.

Prostředkem péče o zachování kulturně historických hodnot jednotlivých budov i jimi tvořeného architektonického prostředí je ochrana původních prvků tam, kde dosud existují, užívání tradičních materiálů a postupů při obnovách a respektování (neměnění) historického architektonického výrazu, což mimo jiné předpokládá náhradu dožilých hodnotných prvků a povrchů shodnými.

Každá metodika ze své podstaty zobecňuje opakující se „standardní“ situace. V praxi památkové péče se lze ale setkat také s různými atypickými situacemi, které právě pro svůj specifický charakter nejsou v metodické rovině postižitelné. V těchto případech nabývá na významu individuální posouzení, které by mělo specifika dotčeného objektu, případně specifika památkové ochrany dotčeného území zohlednit.

posouzení návrhu na výměnu oken

Posouzení návrhu na výměnu oken u památkově chráněných staveb zahrnuje dva kroky:

- **ověření hodnoty existujících oken a rozhodnutí, zda je přijatelné je odstranit**
- teprve pokud požadavek na zachování existujících oken není opodstatněný nebo přiměřený, může následovat **posouzení návrhu nového řešení**. Novým řešením nemusí být vždy kompletní výměna, ale může se jednat např. výměnu pouze vnitřních či vnějších křídel špaletových oken či o přidání dalšího rámu.

hlavní zásady posuzování záměru na výměnu oken:

- **zachovat dochovaná okna tam, kde je to odůvodněné a přiměřené**
- **v případě, že dochovaná okna jsou památkově hodnotná, ale nevyhovují z jiných důvodů, preferovat méně razantní opatření než je celková výměna**
- **snažit se o zachování vzorků hodnotných příkladů tam, kde zachování celého souboru není reálné**

- pokud mají být měněna novodobá okna, která jsou z hlediska architektury dotčené stavby závadou, preferovat pro nová okna návrat k památkově adekvátní formě
- snažit se o prohloubení poznání (průzkumy, dokumentace)
- v principu nepřipouštět nejen plastová okna, ale všechna okna, která svým provedením nejsou kompatibilní s ochranou kulturně historických hodnot architektonického dědictví
- trvat na adekvátní architektonické formě a zpracování nových oken
- neomezovat posouzení pouze na materiál a členění, ale zabývat se i konstrukcí, způsobem otvírání, profilací, zasklením, kování, detaily, povrchovou úpravou a barevností nově navrhovaných oken.
- preferovat zachování špaletových (dvojitých) oken
- chránit okna s vnějšími křídly ven otvíravými
- velkou pozornost věnovat argumentaci a zdůvodnění
- argumentovat věcně, nikoliv autoritativně, komunikovat s veřejností

poznámky k obsahu odborných vyjádření a závazných stanovisek

Reagovat na požadavek výměny oken stanovením podmínek pro okna nová je z právního hlediska (odstranění existujících oken je obnova ve smyslu ustanovení § 14 platného zákona o státní památkové péči) i věcného hlediska chyba. Prvním krokem musí být vždy posouzení přípustnosti odstranění existujících prvků. Pokud není z hlediska památkové péče jejich odstranění přijatelné, je třeba požadavek výměny zamítnout, nikoliv stanovovat podmínky pro nové výplně. Důvody, pro které lze či nelze akceptovat odstranění stávajících oken by měly být uvedeny v odůvodnění odborného vyjádření, potažmo závazného stanoviska. Vlastník má na zdůvodnění nárok a úkolem odborné organizace památkové péče je připravit výkonnému orgánu pro toto zdůvodnění kvalitní podklady. Věcné zdůvodnění je velmi důležité také metodicky, protože brání přehmatům. Vymezení hodnoty je argumentem zdůvodňujícím, co a proč chránit. Vymezím-li, v čem spočívá kulturně historická hodnota dotčené stavby, stanovuji zároveň limity možných úprav a změn. Změny jsou možné potud, pokud nebudou na úkor poznaných hodnot.

Zdůvodnění by v případě výměny oken mělo mít následující strukturu: vymezení právní ochrany ve vztahu k posuzovanému záměru; specifikaci kulturněhistorických hodnot stavby (fasád, oken); důvod, proč není vhodné nebo přiměřené zachovat stávající okna; zdůvodnění požadavků na okna nová.

Stejně vážnou chybou jako absence posouzení přijatelnosti odstranění existujících oken je omezení podmínek pro nová okna na požadavek, aby měla stejné členění jako stávající a byla zhotovena ze stejného materiálu. Takové vymezení je totiž velmi vágní a žádoucí podobu nového okna nespécifikuje dostatečně. Důsledkem je okno, které sice stanovené podmínky formálně splní, ale jeho podoba není z hlediska památkové péče vyhovující.

Při péči o historickou architekturu je nezbytná znalost a pochopení konstrukcí, tedy toho, jak a proč je co postaveno či uděláno. Konstrukce a vnější podoba spolu neoddělitelně souvisejí. Vzhled

okenního rámu a křídel není tvořen pouze členěním a průřezem (profilací) prvků, ale také konstrukcí a způsobem otvírání. Dvojitá okna s vnějšími křídly ven otvíravými vypadají jinak než jeden rám s dvojsklem a s možností vyklápění.

Charakteristika nového okna by měla obsahovat spolu s materiálem a členěním také specifikaci, zda jde o okno jednoduché, zdvojené nebo dvojité, způsob otvírání, profilaci, průřezy, způsob konstrukce členění (příčle, která nese zasklení / lišta vložená do dvojskla), typ zasklení, povrchovou úpravu a barevnost (včetně závěsů). Požadavek popisu obsahujícího výše uvedené charakteristiky se týká jak návrhu (žádosti, projektu), tak odborného vyjádření a závazného stanoviska. Nevhodná konstrukce či detaily mohou být důvodem nepřijatelnosti navrhovaného řešení.

projektová dokumentace

I relativně prostá okna mají množství detailů, na jejichž provedení z technických i architektonických důvodů záleží. Pro uspokojivý výsledek musí být podoba těchto detailů výrobcí jednoznačně určena.

Pokud má být vyrobena kopie, je nejvhodnější nové okno vyrobit podle existujícího historického originálu, případně analogie. Přímé srovnání nového okna s předlohou je také nejlepší způsob ověření správnosti provedení. Pokud takový postup není možný, je nezbytné specifikovat žádoucí podobu nového okna jiným způsobem, obvykle projektem.

Projekt v odpovídající podrobnosti je pro zhotovení nových oken potřebný. Schéma nestačí. Projekt by měl navrhnout všechny výše uvedené charakteristiky včetně průřezů, profilací a detailů. U detailů, u nichž hrozí riziko nesprávného provedení, by měl požadovaný způsob provedení výslovně specifikovat (způsob osazení skel, detail spojení rámu a křídel v rozích).

Zpracování projektu je v zájmu stavebníka (pro ilustraci srovnajme rodinný domek postavený bez projektu - vybraný z katalogu - individuálně navržený). Složitější je otázka, jak postupovat, pokud se pro zpracování projektu stavebník nerozhodne sám. Rozhodnutí, zda uložit zpracování projektu jako podmínku závazného stanoviska by mělo být přiměřené kulturně-historické hodnotě dotčené stavby a formě její památkové ochrany. Zohlednit je také vhodné skutečnost, že cílem není zpracování projektu, ale výroba vyhovujících oken. Je správné vybrat takový postup, který bude mít v dané situaci největší naději na úspěch. Někdy může být vyhovujícím prostředkem nabídka dodavatele, konzultace s dodavatelem nebo odkaz na vzorový příklad. Zpracování projektové dokumentace by nicméně mělo být při výměně oken památkově chráněných staveb chápáno jako standard.

realizace

Pro úspěch je potřebné nejen správné zadání, ale také náležitá realizace. Velmi záleží na schopnostech a zkušenostech výrobce a jeho vztahu k architektonickému dědictví. Volba zhotovitele má pro výsledek rozhodující význam. Pozornost je třeba věnovat výběru kvalitního materiálu. U nových oken není obecně důvod odmítat pro dřevěný masiv lepené profily. Na historických stavbách jsou zcela běžné diference v rozměrech. Před výrobou oken je proto nezbytné každý otvor samostatně přeměřit. Zejména u větších a náročnějších zakázek je potřebný průběžný dohled nad prováděním. Komentář k problematice provádění je podrobně zpracován v kapitole věnované péči o dochovaná okna.

fyzický vzorek

V praxi se osvědčilo požadovat od výrobce, aby si první nově vyrobené okno nechal odsouhlasit. Takové okno lze i při zjištění drobných závad použít. Zjištěné vady (lhostejno zda návrhu nebo provedení) je reálné u dalších dosud nevyrobených oken korigovat. To je smysl a výhoda schválení fyzického vzorku. Po zhotovení je reklamace nevyhovující profilace či chybějící okapničky mnohem obtížnější. Čím více oken se vyrábí nebo čím více na jejich správném provedení záleží, tím více lze předvedení fyzického vzorku doporučit. Optimální je, pokud je požadavek předvedení fyzického vzorku součástí projektu (projednaného návrhu).

materiálové řešení

Pro architektonické dědictví je užívání tradičních materiálů charakteristické. Je součástí jeho kulturní hodnoty. Tak jako obraz malovaný olejem nelze plnohodnotně nahradit fotografií imitující olejový obraz, tak pro zachování architektonického dědictví není možné rezignovat na užívání dřeva, kamene, pálené krytiny a dalších materiálů, ze kterých byly památky v minulosti postaveny a kterými byly udržovány po dobu své existence. Soudobé materiálové alternativy mohou být srovnatelné funkčně, ale z hlediska památkové péče má užití tradičního materiálu hodnotu samo o sobě a je v principu nenahraditelné. Požadavek použití adekvátních tradičních materiálů je podložen více důvody:

- Materiálové řešení je součástí autenticity památek. U historických staveb je očekávání určitých materiálů součástí vnímání jejich kulturní hodnoty.
- Užívání tradičních materiálů udržuje jejich výrobu a také udržuje znalost řemeslného zpracování. Bez výroby odpovídajících materiálů a bez řemeslníků, kteří s nimi umějí pracovat, není zachování architektonického dědictví reálné. Staletími získané dovednosti mají mimo svůj praktický význam i nezanedbatelný kulturní rozměr, o jehož zachování je třeba pečovat. Preference užívání tradičních materiálů má v oblasti architektonického dědictví širší společenské souvislosti.
- Použití tradičních materiálů a postupů je nezbytné pro uchování autentického výrazu staveb. Pro každý materiál jsou totiž vlastnosti jako vzhled a způsob stárnutí charakteristické. Užití jiného materiálu se tak projeví ve změně vzhledu a způsobu stárnutí.
- Podstatný je i způsob zpracování vycházející z technických vlastností materiálů. Okenní rámy a křídla zhotovené ze dřeva mají jinou formu než kovové, protože kov má jiné vlastnosti než dřevo. Pro zachování architektonického dědictví je zachování architektonické formy velmi důležité a tato forma s užitým materiálem úzce souvisí. Dřevěná nebo kovová okna, která nemají odpovídající formu, mohou historickou architekturu znehodnotit stejně jako okna plastová. Rozdíl je v tom, že zatímco u historicky odpovídajících materiálů je dosažení adekvátní formy reálné, u tzv. plastových oken to reálné není, protože tento materiál je v principu spojen s odlišnou konstrukcí.

proč nejsou v historickém prostředí vhodná plastová okna

- Užití tradičního materiálu a jeho odpovídající zpracování má z hlediska památkové péče hodnotu samo o sobě a mělo by proto být preferováno. Plastová okna tomuto základnímu požadavku péče o architektonické dědictví nevyhovují.

- Nevhodnost plastových oken nespočívá pouze v odlišném materiálu, ale také v konstrukci a charakteristických detailech. I když se užívané typy oken v minulosti často opakovaly, přesto jsou různorodé, mívají různou profilaci a individuální výzdobné prvky. I v případě, že konkrétní systém plastových oken lze doplnit profilací, neznamená to, že tímto způsobem lze dosáhnout shodného profilu s jakoukoliv předlohou. Zhotovení tvarově shodných prvků v systému plastových ráků by totiž vyžadovalo výrobu atypických výrobků na zařízeních v principu koncipovaných na sériovou výrobu, což není reálné. Dále je třeba vzít v úvahu, že vzhled okna není tvořen pouze průřezem (profilací) prvků, ale i konstrukcí a způsobem otvírání. Plastové ráky představují systém, pro který jsou způsob otvírání a s ním spojené detaily příznačné. Tento systém je v zásadě odlišný od podoby tradičních okenních ráků. Pro dosažení charakteristických vlastností systémů plastových oken jsou potřeba masivnější průřezy. Členění nevychází z konstrukce vyžadující dělení křídel příčlemi pro zasklení jednotlivými tabulkami, ale toto členění je pouze formálně napodobováno dekoračními lištami. Okna se pohledově neuplatňují pouze zvenku, ale jsou vnímána rovněž z interiéru. V této souvislosti je vhodné připomenout mimo jiné otázku kování. Konečně je třeba zmínit odlišnou povrchovou úpravu a odlišný způsob stárnutí. Všechny tyto systémové odlišnosti mají dopad na vzhled okenního ráku. Předpoklad, že plastová okna mohou vypadat shodně jako tradiční okno, není reálný. V této souvislosti je vhodné připomenout, že stejně nevhodná jsou i dřevěná nebo kovová okna pokud mají podobné detaily jako okna plastová (průřezy a profilace, způsob otvírání, detaily).

- Pro historické stavby bývají z hlediska izolačních schopností obvykle výhodnější špaletová okna než jeden rák. Zachování špaletových oken je u historických staveb důležité i z hlediska architektonického, protože na rozdíl od jednoduchého ráku působí prostorově. Pro nezanedbatelnou část architektonického dědictví budou z památkového hlediska adekvátní vnější ráky s křídly ven otvíravými. Provedení špaletového okna nebo okna s křídly ven otvíravými v technologii plastových ráků nejenže není reálné, ale nemělo by ani smysl o ně usilovat, protože uvedené architektonické formy negují výhody předmětného systému. Formy, které jsou pro zachování architektonického dědictví potřebné, ale které nejsou v technologii plastových ráků dosažitelné, je více. Těžko si například představit plastová okna v souvislosti s lidovou architekturou.

- Památková péče by měla být srozumitelná a předvídatelná. To znamená, že srovnatelné příklady mají být posuzovány podle shodných kritérií. Připuštění plastových oken do prostředí památkových rezervací a zón je veřejností vnímáno jako precedens. Rozdílné posouzení takové úpravy v jiném případě, i když bude objektivně zdůvodněno rozdílnou individuální situací toho kterého objektu, může být předmětem sporů. Předmětem památkové ochrany je v případě památkových rezervací a zón prostředí historického sídla, na kterém se podílejí i méně hodnotné budovy. Celková hodnota prostředí, pro kterou je území památkově chráněno, a vhodnost uplatňování shodného názoru na celém území památkově chráněného celku jsou důvodem, proč není žádoucí plastové ráky připouštět ani u staveb, jejichž individuální památková hodnota není významná.

Výše uvedené důvody jsou z hlediska památkové péče relevantní. Památková péče nemůže primárně odůvodňovat svá stanoviska hledisky, která jí nepřísluší. Nicméně v reakci na často uváděné argumenty ve prospěch plastových ráků lze připomenout další skutečnosti:

- V místnosti, v níž jsou lidé, je potřeba zajistit stálou výměnu vzduchu. Tato potřeba je definována počtem osob, kubaturou prostoru a časem. V souvislosti s utěsněním exteriéru stavby novými okny je proto potřeba zajistit dostatečné provětrání vnitřních prostor jiným způsobem. Odborníci doporučují větrání zajistit nuceně, nejlépe s rekuperací tepla. To ovšem vyžaduje značný náklad a v historických objektech mnohdy není něco takového z technických důvodů vůbec reálné.

- Jednoznačná není ani otázka nákladů. Prosté srovnání nákladů je problematické. Dřevěné rámy lze udržovat a jejich životnost je v při kvalitním provedení delší než je tomu u plastu. Pro ilustraci lze připomenout okenní rámy činžovních domů z přelomu 19. a 20. století, které jsou - po cca stu letech - obvykle funkční a obnovitelné. „Bezúdržbovost“ plastových ráků jinými slovy znamená, že se udržovat nedají. Výsledek ekonomické rozvahy proto bude záležet i na tom, zda se životnost zohlední či nikoliv. Druhým hlediskem při zvažování nákladů, které se obvykle nebere v této souvislosti v úvahu, je skutečnost, že na rozdíl od dřevěných představují plastová okna ekologickou zátěž. Do budoucna je reálné očekávat požadavek na jejich ekologickou likvidaci, což může být nákladnější než pořizovací cena.

význam špaletových oken

Z architektonického hlediska má velký význam zachování špaletových (dvojitých) oken, protože působí na rozdíl od jednoduchých ráků prostorově. Jednoduché okno s dvojsklem není z hlediska vzhledu fasády plnohodnotnou náhradou dvojitého ani pokud má shodné členění. Vedle architektonických předností dvojitých oken je třeba upozornit i na jejich lepší zvukovou izolaci. Osazení jednoduchých (plastových) ráků nemusí být přínosem ani z hlediska tepelně izolačních vlastností. Mezi novou stavební produkcí, která je již standardně zateplována z exteriéru, a úpravami starších staveb je z tohoto hlediska objektivní rozdíl. Dvojité okenní ráky osazené do klasické cihelné zdi obvykle izolují lépe, než jeden rám vybavený dvojsklem, který nebrání ochlazování nezateplenou špaletou. Věc je řešitelná zaizolováním špalety, ale to je úprava, která zmenšuje světlost okenního otvoru a obecně nebyvá z architektonických důvodů přijatelná.

význam ráků s vnějšími křídly ven otvíravými

Barokní okna byla jednoduchá a osazovala se do špalety. Zhruba od třetí čtvrtiny 18. století se tato okna začala zateplovat přidáním druhého ráku osazeného do líce fasády, jehož křídla se otvírala ven. Okna v líci fasády s ven otvíravými křídly jsou charakteristická nejen pro klasicistní novostavby, ale také pro starší budovy, jejichž okna byla tímto způsobem v minulosti upravena. V památkové praxi dosud přežívá pojetí, které při obnově akcentuje „nejhodnotnější etapu“. To v mnoha případech vedlo k likvidaci mladších oken s odůvodněním, že jsou z hlediska obnovované stavby druhotné. Fikce slohové čistoty se nadřadila hodnotě dochovaného stavu. Okna v líci fasády s ven otvíravými vnějšími křídly byla mechanickou likvidací postižena obzvláště citelně.

Takové pojetí je názorově překonané. Ochranyhodnými jsou nejen konstrukce z doby vzniku stavby, ale všechny dochované prvky, které již získaly historickou hodnotu. Ven otvíravá křídla tvoří výrazný a pozitivní motiv historické architektury. Namísto je tedy nejen důsledná ochrana dochovaných příkladů, ale v odůvodněných případech i jejich rekonstrukce.

rekonstrukce zaniklé podoby okenních výplní

Podoba oken by měla korespondovat s celkovým architektonickým řešením. V případě, že dochované dožilé ráky nemají kulturní hodnotu, měla by být z hlediska památkové péče zvažována rekonstrukce historicky adekvátního řešení. Nemusí se při tom vždy jednat o stav odpovídající době vzniku stavby či dochovanému slohovému zařazení fasády ("barokní okna na barokní fasádu"). Rekonstrukce oken v pojetí 19. století může být u barokní stavby nejen památkově plnohodnotnou variantou, ale - a to je důležité - variantou mající větší naději na úspěch. Dvojité okenní ráky vyhovují užitečným požadavkům současnosti mnohem lépe než starší typy a jsou dosažitelnější i z

hlediska nákladů a náročnosti provedení. Požadavek návratu ke staršímu nedochovanému stavu **není** důvodem pro likvidaci dochovaných hodnotných okenních výplní. S jistým zjednodušením lze konstatovat, že rekonstrukci starší podoby je vhodné zvažovat v situaci, kdy dochovaná okna pocházející z druhé poloviny 20. století poškozují vnímání celku architektonického díla.

sjednocování

V souvislosti s požadavkem výměny bývá někdy argumentováno potřebou „sjednocení“ všech okenních rámců či dveří. Z hlediska památkové péče není sjednocení prioritou. U historických staveb, včetně paláců a Pražského hradu, se jako důsledek historického vývoje běžně dochovalo více typů historických oken. Rozmanitost dochovaných forem je součástí kulturní hodnoty, nikoliv závadou. Takto dochované soubory oken (a dveří) je žádoucí udržovat opravami a výměnami jednotlivých dožilých prvků. Jiná situace nastává v případě, že jsou ve fasádě osazeny novodobé, výrazně odlišné rámy, které narušují její architektonický výraz (viz předchozí odstavec). Kritériem je kulturní hodnota dochovaných oken. Památkově hodnotné okenní rámy je žádoucí důsledně chránit včetně rozmanitosti dochovaných forem.

chvála ventilačních okének

Konstrukce a s ní související podoba historických staveb je podložena dlouhodobou zkušeností. Co se neosvědčilo, bylo opuštěno, co se osvědčilo, bylo léty užívání dovedeno do technické a výtvarné dokonalosti. I v minulosti lidé řešili potřebu větrat, ale neztrácet teplo. Důsledkem této potřeby je vsazování ventilačních okének do křídel dělených na tabulky. Prosazení výroby těchto okének u nových oken nebývá jednoduché, protože pro výrobce znamená, komplikaci. Tato ventilační okénka představují půvabný architektonický motiv. Bylo by škoda, kdyby zanikl. Důvodem pro jejich zopakování i při výměně oken jsou však především vynikající užitné výhody. Toto upozornění má obecnou platnost. Při péči o architektonické dědictví bychom měli pozornost věnovat i způsobu užívání. Mnoho z toho, na co naši předci přišli, může být užitečné i pro nás.

úpravy dochovaných oken

Užitné vlastnosti oken včetně tepelně-izolačních schopností jsou důležitým hlediskem. Názor Národního památkového ústavu vyjadřuje prohlášení, které přijal 18.května 2009 spolu s Českou komorou architektů a Státním fondem životního prostředí. Citujme část, která je platná i pro okna:

„Architektonické dědictví je ohroženo chátráním a necitlivými přestavbami. Ohrožuje je ale také mechanické uplatňování požadavku přizpůsobovat historickou architekturu technickým standardům soudobé stavební produkce. Toto nebezpečí je aktuální i v případě snižování energetické náročnosti staveb. Zájem společnosti na úsporách energie je nesporný. Opatření, která k takovým úsporám směřují, jsou potřebná. V této souvislosti ale upozorňujeme, že nepřiměřené prostředky mohou vést v případě architektonického dědictví k jeho poškození.

Shodujeme se v názoru, že snižování energetické náročnosti staveb a zájem na ochraně architektonického dědictví lze alespoň v některých případech skloubit. To však vyžaduje, aby pro specifickou oblast architektonického dědictví byly podmínky „ušity na míru“. Neměly by být podporovány úpravy, které jsou ze své podstaty konfliktní a podpořena by naopak měla být ta opatření, kterými lze dosáhnout energetických úspor bez ohrožení kulturních hodnot. V oblasti

architektonického dědictví je potřeba počítat i s malými kroky, individuálními návrhy a hlavně s opravami dochovaných historických konstrukcí a prvků, mezi jinými i okenních rámu.“

Nevyhovující vlastnosti dochovaných oken lze zlepšit nejen výměnou, ale také úpravou. Netěsnící křídla lze dotěsnit. U jednoduchých oken lze přidat druhý rám. V některých případech je dřevěný rám natolik masivní, že snese zvětšení drážky a osazení dvojskla. U dvojitých oken může být řešením výměna vnějších či vnitřních křídel ve prospěch nových křídel s dvojsklem. Rozhodnutí, zda vyměnit vnější či vnitřní křídla, by se v těchto případech mělo odvíjet od jejich kulturní hodnoty. Z hlediska tepelně-izolačních vlastností mohou být obě možnosti efektivní. Pokud je například na vnitřní straně dochováno původní okno z 18. století a vnější rám s křídly je novodobý, je správné zachovat hodnotnější vnitřní okno. U oken historizující architektury jsou vnější okna obvykle bohatě zdobena profilací a řezbami, kdežto vnitřní bývají prostší. V takovém případě je vhodné zachovat okna vnější.

Tepelně izolační vlastnosti oken lze zlepšovat i pomocí tradičních prostředků jako jsou vnitřní nebo vnější okenice a textilní závěsy. Takové řešení není univerzální a počet případů, kdy bude připadat v úvahu, je omezený. Ale v případech, kdy jsou okenice zachovány nebo je lze bez potíží doplnit, není důvod této možnosti nevyužít. Textilní závěs může být řešením např. u funkcionalistických staveb. Za připomenutí stojí, že toto řešení využil např. Mies van der Rohe u velkých oken obytné místnosti vily Tugendhat.

zdvojení zasklení chrámových oken

U chrámových oken je přidání druhého zasklení velký architektonický i technický problém. Motivace přidání druhé vrstvy skla jsou různé. Obecně se může jednat o snahu zlepšit tepelně izolační schopnost okenní výplně, způsob ochrany hodnotného vnitřního zasklení (předsazené vnější sklo funkčně nahrazuje ochranou mříž) nebo o vyztužení stávající výplně (přidané sklo brání deformacím vitrají). Z architektonického hlediska vede předsazení vnějšího skla k zrcadlovému efektu. Zakrytí dosavadního zasklení zrcadlícím sklem znamená nepříznivý zásah do vzhledu okna a s ním celé fasády. Taková úprava citelně poškozují vzhled staveb.

Druhým problémem je změna mikroklimatu v konstrukci okna (a ostění, což je např. v případě středověkých kamenných kružeb velmi podstatné). Omezení odvodu vlhkosti odvětráním vede v důsledku k fyzickému poškozování dotčených konstrukcí.

S ohledem na různorodost možných situací nelze než doporučit odpovědné individuální posouzení každého případu zvlášť. Dopady na vnější vzhled je nejlépe posoudit na základě fyzického vzorku. Velmi důležité je ověření dopadů zvažovaného zdvojení na stávající konstrukce včetně vitrajového zasklení (odvětrání, kondenzace na povrchu konstrukcí, odvod kondenzátu, odmrzání).

okna novostaveb v historickém prostředí

Řešení oken je součástí celkového architektonického ztvárnění nových staveb. Připomínky k nim by proto měly být vznášeny v kontextu celého díla. Památková péče v této souvislosti nepreferuje historismus, ale požaduje zakomponování do daného prostředí. Nové stavby by neměly poškozovat dochované kulturně historické hodnoty místa. Pro okna nových staveb to neznamená historizující tvarosloví, ale požadavek respektování materiálu, měřítka, proporcí a barevnosti charakteristických pro danou lokalitu.

poznámky k širšímu právnímu rámci ochrany oken v památkových rezervacích a zónách

Právní ochrana oken kulturních památek obvykle není zpochybňována. Problém bývá u staveb v památkových rezervacích a zónách s ohledem na skutečnost, že výměna oken není v aktech, kterými byly tyto rezervace a zóny prohlášeny, výslovně uvedena. K tomu několik poznámek:

Okna jsou velmi podstatnou součástí architektonického výrazu stavby. Jejich nevhodná výměna může vzhled stavby značně poškodit. I když účel památkové ochrany stavby v památkové rezervaci nebo zóně není totožný s účelem ochrany kulturní památky, je význam fasád pro zachování chráněné kvality v obou případech nesporný. Okna jsou významným prvkem nejen jednotlivých staveb, ale také prostředí historických sídel. Připomínáme Evropskou chartu architektonického dědictví z roku 1975, která k tomuto tématu formuluje následující stanovisko: „Po dlouhou dobu se chránily a restaurovaly nejvýznamnější památky aniž by se dbalo na jejich prostředí. Ony však mohou ztratit velkou část svého charakteru jestliže se toto prostředí změnilo. Kromě toho celky, i když jim chybí význačné stavby, mohou poskytovat kvalitu prostředí, která z nich činí rozmanitá a členitá umělecká díla. Jsou to také tyto celky, které je třeba chránit jako takové.“ Čím méně je historická struktura narušena a čím je architektonicky ucelenější, tím více je důvodné považovat okenní rámy za součást chráněných kulturních hodnot prostředí. Řešení oken je pro některé lokality součástí jejich charakteristické podoby. Otázka výplňových prvků v historickém prostředí má proto nepochybně i urbanistický rozměr.

Srovnajme pro ilustraci např. Pražský hrad s horským hotelem a televizním vysílačem na Ještědu, který je rovněž národní kulturní památkou, abychom si uvědomili, že není technicky reálné v zákoně nebo vyhlášce úplným výčtem vyjmenovat, které konkrétní úpravy jsou při obnově kulturní památky nebo objektu v památkově chráněném území přípustné, případně nepřípustné. Platný zákon o státní památkové péči je proto založen na jiném principu, a to na principu individuálního posouzení. Toto posouzení nemůže být svévolné, ale musí být v souladu s mezinárodními závazky České republiky, s účelem zákona o státní památkové péči, s požadavkem § 14 zákona o státní památkové péči, aby posouzení vycházelo ze současného stavu poznání dotčených kulturně historických hodnot, a v případě památkových území samozřejmě také s předmětem a podmínkami ochrany stanovenými právním aktem, kterým byla rezervace nebo zóna vyhlášena. Skutečnost, že obnova oken (domovních dveří, fasád, střech) není ve vyhlášce výslovně zmíněna, neznamená, že tyto úpravy nejsou prohlášením území za památkovou zónu regulovány. Prohlášením historických sídel za památkovou rezervaci nebo zónu je standardně obsahují konstatování, že předmětem ochrany je prostředí, kulturně historické a urbanisticko architektonické hodnoty, či podobná formulace stejného významu. Předmětem ochrany nejsou pouze kulturní památky, ale všechny objekty, které spoluvytvářejí charakter památkově chráněného území. Je přitom zcela nepochybné, že okna, domovní dveře, výkladce, fasády a střechy se na kulturně historických a urbanisticko architektonických hodnotách chráněných území podílejí a jsou proto předmětem ochrany, i když nejsou výslovně připomenuty.

Přistoupením České republiky k Úmluvě o ochraně architektonického dědictví Evropy se tento dokument stal přímo závazným předpisem mezinárodního práva (viz 73/2000 Sbírký mezinárodních smluv). Podle této úmluvy se architektonickým dědictvím rozumí mimo jiné homogenní skupiny městských nebo venkovských budov pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, které jsou navzájem dostatečně spojitě, aby představovaly topograficky vymezené jednotky. Tato definice se zcela nepochybně vztahuje i na památkové rezervace a zóny. V článku 3 této úmluvy se Česká republika zavázala zajistit prostředky specifickými pro daný stát nebo region ochranu památek, architektonických souborů a míst. Tedy nikoliv formálně projednat, ale zajistit ochranu. To se týká i oken.

okna v ochranných pásmech

Ochranné pásmo není v smyslu platného zákona o státní památkové péči - na rozdíl od rezervací a zón - památkově chráněným územím. Jeho smyslem je chránit památku nebo území, k nimž je ochranné pásmo vztaženo. Stavby nalézající se v ochranném pásmu primárně chráněny nejsou, což někdy vede k názoru, že na jejich oknech nezáleží.

Předmět chráněného zájmu je spolu s podmínkami vymezen v prohlášení ochranného pásma. Toto vymezení je nutné při posuzování ve smyslu zákona o státní památkové péči respektovat. Nicméně v souladu se zněním zákona je třeba i u ochranných pásem vycházet ze současného stavu poznání. Současnému stavu poznání odpovídá názor, že okolní prostředí je pro vnímání chráněného kulturního statku důležité. Připomeňme znovu Evropskou chartu architektonického dědictví, která říká, že památky mohou ztratit velkou část svého charakteru pokud se změní jejich prostředí.

Rozhodující pro uplatnění regulace oken u staveb v ochranném pásmu je věcné vyhodnocení konkrétní situace. Východiskem úvahy nemůže být s ohledem na účel ochranných pásem kulturněhistorická hodnota dotčené stavby a jejích oken, ale vztah dotčené stavby a jejích oken k chráněnému statku. Pokud bude navrhovaná obnova oken v rozporu s účelem vyhlášení ochranného pásma, je ve smyslu zákona o státní památkové péči nepřipustná.

Závažnost oken pro vnímání chráněného statku je zřejmá zejména v přímé pohledové souvislosti. Tedy například vede-li formální hranice mezi památkovou rezervací a jejím ochranným pásmem středem ulice nebo uplatňuje-li se posuzovaný objekt v pohledech na chráněnou památku, rezervaci či zónu.

nechráněná, ale hodnotná okna

Zákonem o státní památkové péči je chráněn pouze zlomek architektonického dědictví. V praxi tak nejsou výjimečné situace, kdy je Národní památkový ústav konfrontován s ohrožením hodnotných, ale nechráněných oken (staveb). K tomu několik poznámek:

- Základním prostředkem památkové péče je výchova a vzdělání. Včasné informace, získávání širší podpory, spolupráce s obecními samosprávami, občanskými sdruženími a odbornou veřejností pomáhají zachraňovat chráněné i nechráněné památky. Využít je vhodné i jiné nástroje než památkový zákon. Požadavky na okna mohou být zahrnuty např. do regulačních plánů.

- V některých případech může pomoci oslovení vlastníka. V případě velmi hodnotných nechráněných oken má smysl se pokusit alespoň o dokumentaci, zachování vzorku, případně o uložení odstraňovaných oken v depozitáři.

- Lhostejnost se neodpouští. Veřejnost od Národního památkového ústavu právem očekává věcnou zainteresovanost. Reakce typu „to nás nezajímá, to není chráněné“, působí velmi negativně. Na podněty týkající se nechráněných staveb je správné věcně odpovědět a vysvětlit omezení státní památkové péče.

- Písemná vyjádření Národního památkového ústavu k oknům (stavbám), které nejsou zákonem o státní památkové péči chráněna, by měla být věcná. To znamená, že by měla objektivně zhodnotit jejich kulturně historickou hodnotu a v odůvodněných případech doporučit jejich zachování.

Absence právní ochrany ve smyslu zákona o státní památkové péči neznamena sama o sobě absenci veřejného zájmu na jejich zachování. Odvolat se lze i na Úmluvu o architektonickém dědictví Evropy, která v článku 1 definuje památky jako „všechny budovy a konstrukce pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, včetně jejich vestavěného zařízení a výbavy“ a v článku 3 zavazuje signatáře zajistit jejich ochranu.